

Критика, свръхкритика, хипокритика. Но в 1000 страници

Стефан Попов

Книга от 2 тома по над 500 страници върху *Критика на чистия разум* си е доста работа, нали? Хайдегер цял живот пише интерпретации на *Критиката* и едва ли всички те накуп дават този главозамайващ обем. Обемът, както знаем, било от *Трактата* на Витгенщайн (60 стр.), било от Втората (около 200 стр.) и Третата критика (без телеологическата част също около 200 стр.), било от статии на Дейвидсън, които с 10 стр. преобръщат хилядолетни традиции, повдига въпроси за основанията да се изпишат толкова страници.

Далеч преди впускане в гигантския обем, бедите започват рано, още от заглавията, т.е. не след 1000-та стр., а от самата корица. Трите заглавия, основното „Свобода въпреки всичко“ и подзаглавието „Свръхкритика и модална онтология“, са неудачни. И повече от това, грешни, тавтологични, не се отнасят до библията на философската модерност. Но са показателни за цялата книга, коректността и дълбочината и нейното разбиране за първата *Критика*, която се смята за централна ос на цялата философска модерност. Да се вгледаме поред във всяко, погледайки накратко и към развитието му в самата интерпретация.

за пръв път някакъв странен стол, който не съм виждал преди – например стол на Заха Хадид, – аз без колебание да кажа „стол“. Тази разпознавателна функция е заложена в понятието, понеже то „сякаш“ покрива безкрайна редица възможни столове, които аз актуално няма как да срещна. Аз като крайно същество нямам достъп до такава безкрайност, дори нямам идея какво това означава, тя е непроницаема за мен. Онова, което гарантира свитата в понятието безкрайност, е свободата. „Сякаш“–безкрайната редица наблюдения, която не може да е актуално гадена, е съзната в понятието.

Онова, което заглавието драматично обявява като „въпреки“ (природна необходимост), е възможно само под условието на свободата. Самата Природа е *свободна* конструкция, разбира се като логическа форма, а не емпирична гаденост. Тук е първото условие за изписване на 2 тома по над 500 страници: като си задал въпроса накриво, като си предположил грешни предпоставки, и 20 тома по 500 страници няма да ти стигнат, тъй като безкраен е пътят за преодоляване на грешки в предпоставките. Може да се даде дълга редица аргументи за свободата като първоначало, пред което няма никакво „въпреки“ и не е нужно никакво усилие, което да преодолява това „въпреки“. Например да се посочи приоритетът на Втората *Критика*, да се тръгне дори от Третата *Критика*, да се развие значението на способността за въображение като конституираща обектите сила, неизводима от достъпен за рефлексия източник, и т.н. Не е удачно, както прави авторът, да се тръгва от и постоянно да се връщаш към Третата антиномия. Нейният аргумент е оспорван, може да не бъде приет, най-малкото е несигурен, докато свободата „въпреки въпреки“ в заглавието е абсолютно първоначало на *Критиката*.

Както повечето положения в *Критиката* и това има иманентно обяснение и не се нуждае от външни референции. Самото трансцендентално питане „какви са условията за възможност на обективното знание“ дистанцира питащия от природната необходимост и демонстрира свободата в самия акт на повдигане на трансценденталния въпрос. Така че не „въпреки“, а обратно, „поради“. Дори и по тази линия, т.е. очевидно и видимо по непосредствен начин, „въпреки“ е въпреки духа и логиката на *Критиката*. Това е излишна реторика, която привнася изкуствено закачлив драматургичен момент. Но тя изначално поставя *Критиката* в погрешна посока и разбира се, подвежда. Задача на *Критиката* е да очертае граници, а не да доказва, камо ли да води битки за прокарване на идеята за свобода. Това е толкова ясно, че Кант дори не намира за нужно да го изговаря до късни фази на *трактата* си.

Но ето в крайна сметка един цитат от самия Кант: „Всяка ценност лежи в употребата (приложението, *Gebrauch*, има се предвид практикуване, действие) на свободата...“ (АК, XIX, 661 I) и „Практическите науки определят ценността на теоретичните; онова, което няма практическа употреба (приложение), е безполезно. Практическите науки са първи според намеренията, тъй като целите предхождат средствата. Но при изпълнението теоретичните трябва да са първи“ (АК, АК XIX, 6612). Тези редове са от 1768-1769, нарочно ги подбирям от т.нар. „предкритически период“, защото показват, че години преди първото издание на *Критиката* (1781) Кант е наясно с основните зависимости, които изяснява по-късно.

„Свръхкритика“

Този избор също е неудачен, макар да не влиза в противоречие с конкретния си предмет, *Критиката*. Авторът пояснява какво е свръхкритика: „Затова ще рискувам с още по-крайна хипотеза, а именно: вместо да мисля свръхкритиката като награждаване на или над Кантовата критика, ще търся гена на свръх-критиката в самата критика. А именно – трансценденталният жест като жест на *свръхкритиката*, доколкото доктриналната част, която би трябвало да се разгърне в пространството, разтворено от делото на критиката, трябва да предположи едно надскачане, едно изпълняване, един ексецес: ексецесът, вписан в самата структура на съществуването“ (с. 27). Привеждам този комплициран цитат, защото той достатъчно говори за себе си, без пространни тълкувания и показва характерното усложняване на езика, когато става дума за нещо много просто.

Свръхкритиката, казва авторът, оставя критиката да говори и разкрива, не застава над нея, сиреч отвън, нито строи нещо друго върху нея (какво би било това друго, при това върху; *Критиката* е завършен свят, тъй като изисква другите две, и над трите заедно няма какво да се награжда), а по-скоро навлиза в нея. Но свръхкритиката, оставяйки критиката каквато е, без да се намесва отвън в нея (каква ли пък би била външна намеса в *Критика на чистия разум*? – това е изначално обречено нещо) търси своя „ген“ в нея, в критиката. Като открие своя „ген“ в критиката, тази свръх-критика ще повтори „трансценденталния жест“, но вече като жест на свръхкритика. И така авторът дефинира задачата на свръхкритиката като „онтологически обрат – обрат на

Фотография: Фредри Ардли

основата на ретроактивната *свръхкритическа* мобилизация на Кант...“ Онтологически обрат изобщо няма, тъй като *Критиката* е поначало онтология и не се нуждае от обръщане. Но нека опростим нещата.

Свръхкритиката е критиката на Кант, която обаче ще произведе „мобилизация на Кант“, а тази мобилизация ще ни изведе отвъд Кант, но не отвън, а отвътре, чрез свръхкритическото уславяне на потенциали при Кант. Като оставим настрана този усукан език, казва се, че четенето, интерпретацията, ще приеме критиката в смисъл на подход на Кант. Но ще ѝ даде възможност да излезе напред, пред себе си, отвъд себе си, без обаче да се отменя, награжда и пр.

Но това е задачата на всяка свъясна интерпретация, не е ли? Тя това трябва да прави. Нещо повече, ако прочитът е сериозен, тя неизбежно това прави. Всеки прочит това прави, така работи интерпретацията. Тя уславя потенциали в обекта си – обикновено някакъв хуманитарен текст, но и по-широко, интерпретации на литература, живопис и пр. (И все пак проява на добър вкус ли е този език на „надскачането“; да си представим, че е приложен към Платон, Шекспир, Библията? Има други начини да се посочи една автентична херменевтична операция, макар в случая тя да отсъства.)

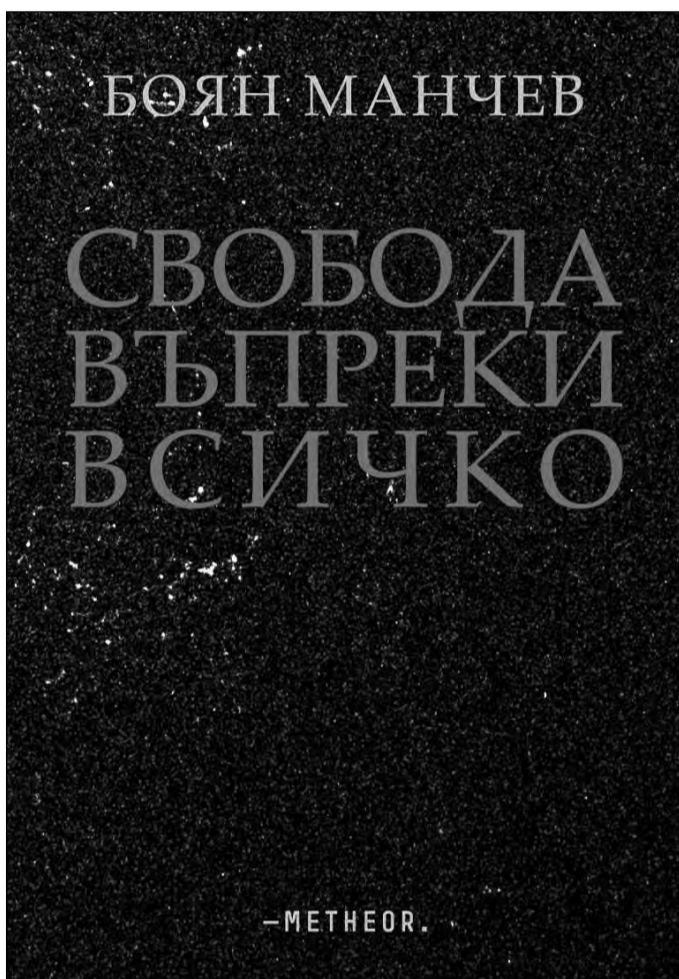
А можем и още по-далеч да отидем: всяко четене, дори непреценциозно, прави това, без специално да иска да го прави. Всяко изпълняване и слушане на музика например има съществено интерпретативно измерение. Повтаряйки написаното, зададеното, то го повтаря „сякаш“, но всъщност го актуализира и извежда отвъд него, без да го заличава или да строи върху него. (В социалистическата, наричана „художествена“ критика наричаха това „претворяване“, произведението само наглед е същото, но всяко четене/изпълнение/гледане го поражда и извежда отвъд него самото.)

Просто тук тази база херменевтика е изказана на език, който първата *Критика* с нищо не е заслужила. Не само генералната херменевтична ориентация, но и съвременната философия на езика, в която ситуация, събитие, прагматика са условията именно това да се случва. Ако има нещо като свръх-критика в историята на интерпретациите, пример би била първата книга на Хайдегер за Кант от 1929 г. Тя „мобилизира“, ако прибегнем до тази дума, потенциали и извежда *Критиката* в посока, която е заложена в нея, но е останала по необходимост потисната. Но Хайдегер едва ли би приел подобен език на онтични метафори.

„Модална онтология“

Авторът или ще развива „модална онтология“, или интерпретация в духа на една „модална онтология“. Какво е „модална онтология“?

Модална онтология е всяка онтология. Модалността насочва към „как“, а не към „какво“ (качествено определение) или „защо“ (причини, достатъчно основание) или други въпросителни думи, например „колко“ (количество, квантификация). Тези три отговарят на таблицата на съжденията и на категориите

„Свобода въпреки всичко“

Въпреки какво? Няма никакво основание да се изписва във водещото заглавие и да се внушава като основен мотив в *Критиката* това „въпреки“. Свободата е основа, първоначало на *Критиката*, която изобщо не се занимава с това да ѝ осигурява място „въпреки всичко“. Онова, което според автора е референт на „въпреки“ с патетичния акцент „всичко“, първо, разбира се, не е „всичко“. Но по-важно, то е възможно под условието на свободата. Свободата, да повторя и да е ясно, е условие на това несретно „въпреки“, което най-общо книгата обвързва с природната необходимост, ако я наречем така, по един от възможните начини. Защо?

Природата е онтологически регион, за който понятията, в частност чистите разсъдъчни понятия, категориите, са конститутивни. Те изграждат не отделни обекти, а самата обектност на обектите, оптам и конкретни обекти. Тоталността на обектите е Природа (както тоталността на фактите и състоянията на нещата е светът в *Трактата* на Витгенщайн). „Обект“, казва Кант, е онова, в понятието за което е обединено многообразието на гаден наглед“, т.е. понятието поражда/синтезира/конституира обекти. Аналитиката разкрива обектността като онтологическо измерение, което обозначаваме като Природа. Тя се открива като понятийна конструкция, защото обектите, които са самата Природа, са синтези, действия, които понятията изпълняват.

Но понятието е свита безкрайност. Обединеното в него многообразието на нагледа е неограничено, макар Кант да мисли тази неограниченост чисто функционално, а не предметно-екзистентно. Ето пример: ако имаме емпиричното понятие „стол“, под него се подвежда неограничено многообразие от столове. Допускането на „неограничено“ е необходимо условие понятието да изпълнява функцията си. То дава възможност, ако видя

Критика, свръхкритика, хипокритика...

от стр. 9

при Кант, но може и други да се привеждат. Извън таблицата на категориите обаче „какво“ може да се генерализира и да включи и „защо“, т.е. „какво“ е нещото, някакво „Х“, да получи по-пълнен отговор и през въпроса „защо“, т.е. какво го причинява. Но „какво“ може да протече и на по-високо ниво, като първи въпрос, с който неща/феномени променят статуса си и стават обекти. Или, както става в *Трактата* на Витгенщайн, „какво“ отваря хоризонта на света като тоталност от факти и състояния на нещата, а оттам и на картинната концепция за смисъла. Това първично „какво“ е развито и от Хайдегер като основа на откриването на обектния свят, Природата в модерността.

„Как“, как нещо е, от друга страна, е въпрос директно за модално измерение – в какъв модус нещо е, по какъв начин съществува, или в какъв модус намираме, разглеждаме, разкриваме, описваме, преживяваме и т.н. нещо (по-добре неутралното „феномен“, тъй като „нещо“ може да подведе към „вещ“, „обект“, а това е вече специфичен модус на феномени). Затова „модална онтология“ е тавтологичен израз, както е прочутата безсмислица „златото е жълт метал“. Което се вижда веднага при малка модификация, например „ние, видите ли, ще говорим не за друго злато, а за това, което е жълто и освен това е метал; няма да говорим за друго злато“; а друго злато няма, освен при свободна метафора, в която и петролът и домашната котка са злато, а съпрузи се наричат „злато мое“.

По отношение на Кант по-специално, да се говори, че ще развиваме не какво да е, а онтология, е друга безсмислица. *Критика на чистия разум* е онтология; и какво друго може да бъде? Трансценденталното изследване е онтологическо; и какво друго да е? Категориите са онтологически понятия; и какво друго да бъдат? Различията трансцендентално-теоретично (или емпирично) е онтологическо различие; и какво друго да бъде? *Критиката* като трактат, критиката като подход, трансценденталната философия като интелектуално усилие – всичките три названия, на книгата и подходите, са названия за онтологическа рефлексия; и какво друго да са? Тази констатация не се нуждае от „свръхкритиката“. Тя може да бъде предложена на студенти, които още не са чували какво е *Критиката* и какво е онтология.

„Модална онтология“ е израз, който, като много други, може да не изглежда некоректен при първо вглеждане; макар, строго погледнато, да е. Може и да попаднеш на него в различни контексти; не е нужно да проследявам подобно нещо, тъй като става дума за смисъла му по отношение на *Критиката*. Днес подобен израз може и да се среща някъде (честно казано – не знам) в семантични разработки, свързани с модалните логики. Има спорадични появи, някои от които ще маркирам. Джорджо Агамбен го употребява в критика на Хайдегер с полемични цели. За Агамбен, както между другото и за други автори, въпросът за битието при Хайдегер трябва да се изостави като централен въпрос и да останат само модусите, начините; в *Битие и време* това са екзистенциалите. Това предложение е прибързано и предумишлено критично, но все пак дава някакво основание за изрече „модална онтология“: онтология само на модусите, без въпроса за битието и без останалата неразвита „фундаментална онтология“. Самият Агамбен се пита дали в този случай думата „онтология“ не става излишна и не остава ли само ниша за археология на онтологическите рефлексии. Та и тук „модална онтология“ е несигурен термин, полемична и широка метафора.

Подобна е ситуацията с изрече „модална онтология“ при Ж.-Л. Нанси (споменат от автора, с. 54), отново свободна метафора. Има се предвид, че ако изобщо се говори за онтология, тя е в модусите, модификациите (Нанси, с. 58). Тук по-ясен смисъл не може да се определи. Учудва обаче признанието на автора, че се е възползвал от тази мъглява поетична употреба за избор на водещо заглавие. При Агамбен, амбициозната критика, макар според мен погрешна, дава повече яснота на значението. По-вероятно е в специфична област като езикознанието да се лансира подобен израз, имайки предвид примерно област на значения на модални изрази. Или ако се развива семантика в посока на проблематика език – мислене, в която на знаците се търсят значения в сферата на мисълта; но това е архаична посока. Или ако се пита за значение на функционални променливи и семантичното поле се мисли като онтология.

Изброеното готук обаче няма нищо общо с Кант и по никакъв начин не може да обоснове подход към него или генерализиращо заглавие за интерпретация на цялата *Критика*. В основата си *Критиката* е рефлексия върху модалности в смисъла на модуси на битие на феномени. Това първо ниво на

модалност предхожда пътя на аналитиката на знанието и е предположено във въпроса „Как са възможни априорни синтетични съждения?“. Априорните синтетични съждения са съждения за феномени *като* обекти, в модуса на обекти. Затова по дефиниция, по принцип, *Критиката* не може да бъде друго, освен онтология. Характерът на онтология е зададен и във формата на по-общия въпрос на *Критиката*: пътя за *необходими условия за възможност* на (нещо, което се приема за) *съществуващо*, тоест отварящият въпрос е артикулиран като модален и затова *Критиката* е онтология. Самите категории, конституиращи обектното в обекта, същността на всеки обект, на обекта Х, както е казано в *Критиката*, са онтологически понятия. И т.н. В самата *Критика* темата за модалността се отнася до група съждения и оттам до съответните категории. Става дума за класическата триада на понятията възможност, действителност, необходимост, изведени от типовете съждения, проблематично, асертично, аподиктично. Но това че вторично, вътре в *Критиката*, има група на модалните категории, не променя нещата. Макар че може да подвежда, че модалността е ограничена до тези ниша на Аналитиката.

Кант прави аналитика, а в нея и дедукция (в особения смисъл на рефлексия върху основания за легитимност, върху „правото да...“). *Критиката* изяснява въпроса как са възможни пропозициите на науката, които имат характер на априорни и синтетични. Отговорът е обвързан с тъждество на условия за *познаване* на обекти и на самото *битиe* на феномени *като* обекти. *Критиката* изяснява (именно изяснява) модуса на феномени *като* обекти, обекти на науката. Накратко: за да имаме научна пропозиция, трябва да са налице условията за обектите ѝ. Затова не можем от готови, зададени обекти, с каквито работи физиката на Нютън, Айнщайн, Бор да преминем към онзи тип рефлексия, който разкрива условието на същите тези обекти. Т.е. същественният път на зависимостите е от Кант към научните парадигми, а не обратно. Нищо в работата на тези учени не помага за провеждане на трансценденталната рефлексия над опита, тъй като тази рефлексия тепърва ще опише условията на този опит и неговите обекти. Авторът на „свръхкритиката“ и „модалната онтология“, се позовава на езиковедска концепция, обозначена като идеогенеза. Какви са специфичните приноси на тази теория в езикознанието и общата семантика не е в компетенциите ми да преценявам. Мога само да кажа, че по принцип семантичната теория на Гийом/Манчев/Тодоров е неподходяща като основа за интерпретация на *Критика* на Кант. Би била толкова подходяща, колкото например квантовата механика на Бор или термодинамиката на Бойл. Пътят е обратен, тъй като *Критиката* е посветена на въпроса за условия за възможност на такива теории. В тях са предположени обективации, а този тип езикознание и семантика не правят изключение.

(Бележка. Все пак от уважение към авторите: освен по принцип ирелевантна като ориентир в *Критиката* тази езиковедска теория съдържа положения, които в съвременната философия на езика не биха били допуснати. В страниците 35-36 се говори за (1) „езика като затворена система“, една старомодна и безполезна аксиома днес. Тя е защитена с твърдението, че (2) така при „обяснение на свързаността на езика не се налага да се търси опора извън езика“. В херменевтиката няма език като система, но всичко в езика се обяснява вътре в езика; както и в разнообразни концепции в съвременна философия на езика. Следвайки Гийом, авторите допълват основанията си с (3) позоваване на двойката „единично-всеобщо“, която също няма място в съвременна концепция за езика, дори да има валидност в особена семантична теория; но не по линията на „сравнение“ на нещо единично с нещо общо, други са зависимостите, не сравняваме. Малко по-нататък се говори за (4) „форма и материя“, която има същата съмнителна стойност (а и приложена към трансценденталното изследване по-скоро го тегли назад, макар Кант да прибегва към нея). Още по-трудно е да се свърже с Кант (5) неясната идея за „мислимия свят“, това вече отива твърде далеч, дори в семантиката на авторите да има смисъл. Същото може да се каже за (6) двойката субект-обект и за начина, по който е развита за целите на семантиката; може там да има някакъв специфичен смисъл, непреносим в критическата философия.

Позволявам си да кажа, че последвалата интерпретация на глагола „съм“ не се нуждае от тези предпоставки; но може и да греша. По-важно е, че самият глагол „съм“ в тази семантика, с трите си значения, е принципно чужд на *Критиката*, както и на цялата линия Декарт-Кант-Хусерл, в която съществено място имат изрази/актове „съм“, „аз съм“, „аз мисля“, „мисля, съм“ и пр. В нея „Аз“ е обозначение на логическа форма с капацивмет за рефлексия, накратко това е название на рефлексивната логическа форма. Съществени са актовете „Аз“, а не семантиката на „съм“. „Съм“ е предмет на анализ в секцията за паралогизмите, които показват, че „съм“ е или най-обикновен израз без онто-значения, не полага

съществуване, или е необходима илюзия на разума, чрез която мисля континуалност на собственото си битие и на себе си като персона.) Неудачна отправна точка при четенето на *Критиката* са Иля Пригожин и Изабел Стенжер. Тяхното разбиране за Кант дори не заслужава да се коментира, напомня ми на Карнап за Хайдегер, макар че е по-плахо и витиевато. Подобно е положението с Ернст Блох и редица и други.

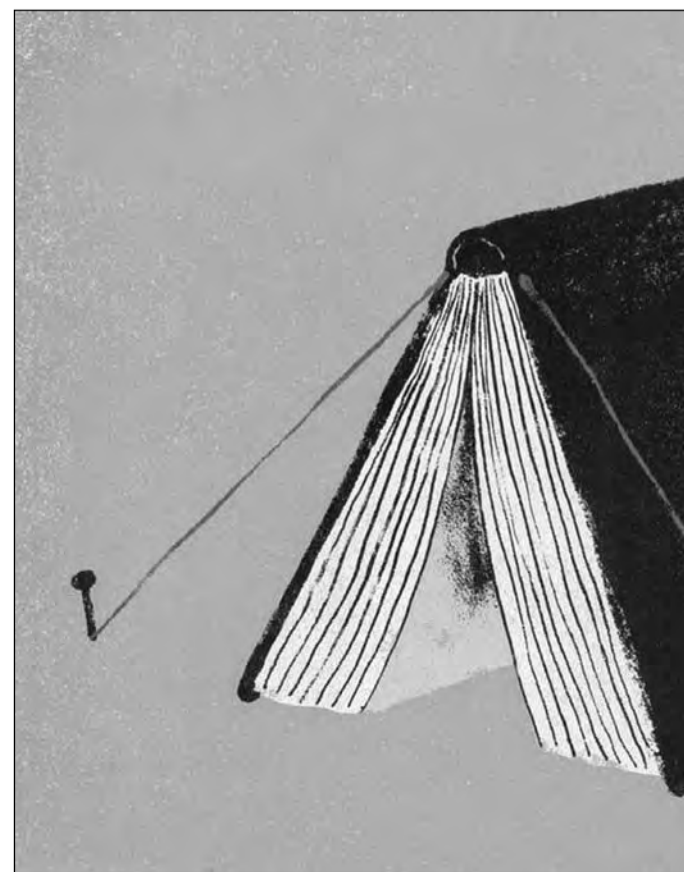
Заклучение

Тези разсъждения върху заглавието няма нужда да бъдат следвани от други, върху самата книга. Тя е проекция на заглавието по всякакви линии и критерии. На всяка страница четем „радикално“, „парадоксално“, „метатрансцендентално“, „метакритика“, „ексцес“, „хипертетика“, „самонадскачане“, „свръхкритическо действие“ и много други. Комбинациите между тях поражда една превзета и невротична реч, която с всяко изречение казва поредното „сбогом, съжалявам, че не се срещнахме“ на *Критиката*. Цялата идея за „въпреки“, която визира Кант като борец за свободи в метафизическите висини, подхранва тази невротично-литературна полемика вътре в полето на един фантазиран проблем.

Аз няма да се начудя как може да ти хрумне, че над 1000 стр. върху *Критика на чистия разум* е добра идея, дори че е в съгласие със здравия разум. Не се и сецам за автори, работещи десетилетия върху Кант, да си позволяват подобно раблезианско производство на текст, пък било и то заредено с енергията на едно „свръх-еди-какво-си“. Накрая и нещо лично. Моите занимания с текста на *Критиката* протичат по-интензивно около 10-ина години, докъм 30-ата ми година. Последвани са от серия семинари в докторантската ми програма. Всички очакваха, че ще дам дисертация за Кант. Не можех, затова написах за Витгенщайн, но през Кант. По-късно същото се случи с Декарт, пак през Кант. А *Критиката* все остава встрани, макар че *това е Книгата*, ако се занимаваш с модерността. Тя стои с мен като леци, през които гледам; а може да се лъжа, това гледане през нея да е израз на несъбднатата надежда или да няма изискването от нея качество; знам ли?

Независимо от всичко това протяжното ѝ четене е засилвало в мен усещането, че е писана с невероятно внимание към яснотата на думата, изказа, изречението, аргумента. Последвалите *Пролегомени* и второто издание също демонстрират това усилие към яснота и светлина на значенията. Текстът е труден, но това е временно състояние за читателя, който тепърва навлиза. След него идва ред на разкриващата се яснота на смислите. Накрая и на разбирането, и на трайното усещане, че пътят към простите неща и яснотата е труден път. Те самите не са, но пътят към тях е усилие, често е мъчителен, още по-често остава непрекосен. Разбира се, задачата се улеснява значително, ако четеш *Критиката* като литература, правиш нещо като литературно четене (що пък не, нали всичко било текст, казват някои). Пиша този параграф, за да се оправдая пред себе си за десетте дни, посветени на текст, който е воден от друго разбиране за *Критиката*.

Боян Манчев, „Свобода въпреки всичко. Свръхкритика и модална онтология“, изд. „Метеор“, 2020.

Рисунка: Андре Летрия